

**Ярослава
Верменич**

член-кореспондент
НАН України,
доктор історичних
наук, професор,
завідувач відділу
історичної
регіоналістики
Інституту історії
України НАН України
(Київ, Україна)
verrosia@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-4445-9492>

<https://doi.org/10.15407/hgru2025.19.016>
УДК 321.01:342.25(477) «19/20»

ІДЕЇ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ М. ДРАГОМАНОВА В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНОГО ПОСТУПУ УКРАЇНИ¹

Метою статті є спроба переосмислення концепцій децентралізації та місцевого самоврядування М. Драгоманова в контексті реалізації ідей європейського поступу України. **Методологія базується** на застосуванні принципу антропоцентризму, який репрезентує людину головною дійовою особою суспільно-політичного процесу, орієнтує на осмислення її соціального статусу та громадянської ідентичності.

Основні результати полягають в актуалізації "європейськості" української ідеї, європейського підґрунтя української духовної та інтелектуальної спадщини, європеїзації філософської, політичної та історичної думки, які формувалися та розвивалися у ХІХ ст. під впливом гуманістичних поглядів М. Драгоманова. Аналізуються засадничі положення концепцій децентралізації та федералізації, які М. Драгоманов вважав пріоритетними для побудови справедливого суспільства, в якому самоврядування та свобода на місцевому рівні є домінуючими принципами. У **висновках** доведено, що геополітична концепція М. Драгоманова – унікальне для свого часу явище, яке поєднувало різнопланові тенденції євроінтеграційного поступу України. Теорія суспільно-політичних перетворень базувалася на обґрунтуванні європейського геополітичного вибору України в контексті збалансованого розвитку національної політики на Заході і Сході Європи. Система державного управління будувалася на європейських принципах децентралізації та місцевого самоврядування, запозичених із досвіду Швейцарії. Масштаб та рівень концептуалізації проблеми децентралізації дозволили вченому не лише вписати цей феномен у контекст тогочасної епохи, але й розкрити державотворчу, соціальну й політичну сутність самоврядних принципів як чинників політичної свободи та європейського поступу України.

Ключові слова: М. Драгоманов, геополітична ідентичність, федералізм, європеїзм, децентралізація, місцеве самоврядування.

¹ Стаття підготовлена у межах швейцарсько-українського проєкту «Михайло Драгоманов: Швейцарія на українській інтелектуальній мапі Європи» університету Лозанни та Інституту історії України НАН України, котрий фінансується Швейцарським національним науковим фондом.

Європейська соціотрансформаційна динаміка початку XXI ст. виявилася тісно пов'язаною з інтересами глобальної децентралізації як об'єктивної потреби цивілізаційного розвитку, що проявляється у досягненні регіонами реального самоуправління та сприяє інтенсифікації євроінтеграційних процесів. Міжнародна структура стає дедалі більш «багатошаровою», системно розвивається транскордонне співробітництво, орієнтири регіональної політики та стратегії удосконалення системи управління по лінії «центр – регіон» визначаються на основі децентралізаційних парадигм. Очевидно, що, тримаючись за централізовану модель управління, Україна буде не наближатися до Європи, а лише віддалятися від неї. Саме тому головним мегатрендом її євроінтеграційного поступу має бути послідовний рух від централізації до децентралізації. Оскільки простір дедалі більше стає об'єктом політичних інтересів, необхідність децентралізації диктується як тенденціями політичної динаміки, так і практичними потребами. Децентралізація для України – це гарантія недопущення тоталітарних тенденцій, засіб цивілізованого вирішення конфліктів та протистоянь. Децентралізація стає рушієм змін у світі, і від того, як скористаються її перевагами й мінімізують вади регіональні еліти, залежить, виявиться вона благом чи стане чинником соціальної деструкції.

Дискусії щодо проблем децентралізації, статусу територій та адміністративно-територіального устрою України незмінно перебувають у фокусі уваги науковців, політиків та управлінців. Із здобуттям незалежності необхідність просторових реформ виводилася із неприродності успадкованого від СРСР адміністративно-територіального поділу, наявності у складі унітарної України Кримської автономії та значних регіональних відмінностей. Надалі виразніше зазвучали економічні мотиви – новосформовані у ряді регіонів потужні фінансово-промислові групи шукали більш ефективні форми представництва своїх інтересів. Але дискусії переважно велися навколо географічних меж територій, а також обсягу повноважень центральних та місцевих органів влади. Проблеми наближення влади до громадян, реального забезпечення прав регіональних та місцевих громад рідко потрапляли у поле уваги.

Виклики і ризики, з якими зіткнулася Україна на початку XXI ст., були як зовнішніми, породженими глобалізаційними процесами, так і внутрішніми, зумовленими невдало обраною (або нечітко визначеною) державною стратегією. Жорстка державоцентрична модель влади з високою питомою вагою етнічних пріоритетів входила у дедалі більшу суперечність із загальносвітовими тенденціями до децентралізації, поєднуваної із людиноцентризмом, повагою до прав і свобод громадян. Дуже складно вишукувалася формула поєднання загальносвітових тенденцій до децентралізації і надання регіонам більшої самостійності у прийнятті управлінських рішень із завданнями забезпечення керованості по лінії «центр – регіон». Оскільки вже була ясною залежність між підвищенням адаптивності системи управління і впровадженням парадигми саморозвитку регіонів, доводилося наполегливо шукати шляхи розширення обсягу правосуб'єктності органів влади субнаціонального рівня.

Природними в цьому контексті стали непорозуміння щодо меж централізації та децентралізації в системах управління. За Дж. Данном та Д. Ветцелем, головна проблема полягає у складності створення такої системи взаємодії між рівнями управління, яка б мінімізувала координацію їхньої діяльності. Децентралізація необхідна як з огляду на зростий обсяг завдань, з якими вже неспроможні справитися централізовані держави, так і внаслідок зміцнення «середнього класу», який хоче, щоб його інтереси задовольнялися на ближчому для нього рівні. У країнах, де вдалося створити дієві механізми узгодження інтересів центральної влади і місцевого самоврядування, децентралізація супроводиться підвищенням ефективності управління. Але там, де різні рівні влади починають конкурувати між собою за ресурси й повноваження, результат децентралізації може бути від'ємним. «У такому разі ми фактично дістаємо гру з нульовою або навіть негативною сумою, де єдине джерело виграшу – програш конкурента»².

Саме у такій, значною мірою програшній ситуації опинилася Україна, коли її правники почали серйозно аналізувати можливості приведення законодавства України у відповідність із принципами, закріпленими в Європейській хартії місцевого самоврядування. Оскільки запровадження місцевого самоврядування Конституцією (Ст. 140) було передбачене лише на низовому територіальному рівні, це означало, що на регіональному рівні (район, область) продовжуватиме діяти система прямого державного управління. Виявилось, що це входить у суперечність із принципами регіонального самоврядування, закріпленими у Ст. 3 Європейської хартії. Перш ніж почати усувати ці і подібні диспропорції, українським владним структурам варто було чітко визначитися: яку саме модель територіальної організації вони обирають, і привести у дію нові механізми, здатні на регіональному рівні активізувати спрямованість до саморозвитку й самоорганізації.

Чому Україна «спіткнулася» на першому ж етапі розпочатого реформування? Головну причину цього слід бачити у схильності до імпровізацій і непередуманій системі прийняття державних рішень. Відсутність довгострокової стратегії разом із тяжінням до централізації і «ручних» методів управління вкотре зіграли злий жарт. Можливо багатьох імпровізацій вдалося б уникнути, якби автори реформи децентралізації та концепцій ключової ролі громад у суспільному розвитку вивчили історичний досвід децентралізації і хоча б побіжно ознайомилися із працями М. Драгоманова, що присвячені цій проблематиці.

Саме в особі М. Драгоманова українська політична думка другої половини XIX ст. запропонувала найбільш радикальні проекти децентралізації Російської держави. Йому по праву належить пріоритет в обґрунтуванні ідеї «самоуправи» областей і національностей, заснованої на демократичному принципі. Ця «самоуправа» уявлялася йому у вигляді федеративної спілки національних громад,

² Dunn, J., Wetzel, D. Fiscal decentralization in former socialist economies: progress and prospects // Proceeding of the ninety-second annual conference on Taxation. 1999. Vol. 92. P. 242-250.

об'єднаних знизу догори. У такий спосіб, вважав вчений, можна вибудувати єдність нації як «асоціації асоціацій», досягти «широкого народоправства і широкої децентралізації». Сформульований таким чином політичний ідеал українського лібералізму являв собою зародок ідеї громадянського суспільства.

Жодних сумнівів не мав М. Драгоманов щодо права українського народу бути вільним, господарювати на своїй землі, користуватися всіма політичними, соціальними та національними правами. Тільки «своя держава» здатна забезпечити поступ великій колективній спільноті. Усвідомлюючи специфіку українського історичного досвіду з тривалим періодом бездержавності, він прагнув генерувати українську модель суспільства, в якій вплив державно-політичної системи був би зведений до мінімуму. Бездержавність сприймалась ним як «антракт у своїй історії», як «пропаший час», як «ненормальне явище», а поділ українських земель між чужоземними державами – скороминущим. Наголошуючи на деспотизмі централізованої російської держави, М. Драгоманов пропонував створення нової демократичної Росії, в якій інтереси держави не суперечать інтересам народів, що її населяють.

Політична концепція М. Драгоманова – унікальне для свого часу явище, яке поєднує різнопланові тенденції, що обумовлювали поступальний розвиток політичного та соціокультурного життя. Теорія суспільно-політичних перетворень базувалася на обґрунтуванні еволюційних методів впровадження відповідних змін та на запереченні насильницьких інструментів політичної боротьби. Система державного управління будувалася на концепції децентралізації та місцевого самоврядування, а ідеали політичної свободи пов'язувалися із розвитком культури та освіти українського народу. Масштаб та рівень концептуалізації проблеми децентралізації дозволили вченому не лише вписати цей феномен у контекст тогочасної епохи, але й розкрити державотворчу, соціальну й політичну сутність самоврядних принципів як чинника забезпечення політичної свободи. Розглядаючи федералізацію як форму децентралізації, М. Драгоманов наголошував на тому, що федералізація має утворюватися «знизу», із самостійних суспільних утворень – громад, які поступово будуть об'єднуватися у федерацію. Тільки така форма суспільної організації здатна оптимізувати процеси розвитку локальної автономії та самоврядування. Щодо обсягу праць, різноманітності порушених питань, глибини теоретичної думки жоден із попередників чи сучасників М. Драгоманова не міг з ним зрівнятися. І. Франко точно зауважив, що М. Драгоманов ще довго буде «сумлінням нашої нації, ясним, непідкупним і непоблажливим правдивим компасом для грядущих поколінь»³.

Пошуки стратегічних управлінських орієнтирів в умовах бурхливих реалій сьогодення дедалі частіше змушують нас «звірятися із правдивим компасом», пригадуючи та переосмислюючи пророчі думки М. Драгоманова. Ці думки не

³ Політична історія України. XX століття. У 6 т. Т.1: На зламі століть (кінець XIX ст. – 1917 р.). К., 2002. С. 49.

втрачають актуальності та допомагають віднайти відповіді на питання: чи можлива в принципі реалізація наскрізної ідеї цивілізаційного поступу, яка мала виразний етнічний підтекст у побудовах М. Драгоманова, а під пером М. Грушевського втілилася у нову, нетрадиційну схему історії України? Чому не знайшли реалізації ідеї М. Драгоманова, спрямовані на утвердження європейської орієнтації України та формування федерації східноєвропейських народів? Також зберігає актуальність проблема «доосмислення» феномену М. Драгоманова, який за блискучою оцінкою І. Лисяка-Рудницького «лежить у величї постаті нашого мислителя, зорієнтованого у майбутнє і водночас закоріненого у минуле. Сучасне – замале для того, щоб осмислити людину, яка продовжує жити у будь-якому теперішньому часі»⁴.

М. Драгоманов був першим українським політичним теоретиком, який цілеспрямовано обґрунтовував необхідність європейського геополітичного вибору України в контексті збалансованого розвитку національної політики на Заході та Сході Європи. Він декларував пріоритетність західноєвропейського вектора геополітики України та нерозривність творення «українського проекту» в тандемі із загальноєвропейськими суспільними процесами. Закликаючи до налагодження та підтримання тісного взаємозв'язку України та Західної Європи, М. Драгоманов наголошував, що вибратись із «ям», які «порили» життя у складних історичних умовах, українство може лише так: «стоячи ногами й з серцем на нашій Україні, держачи свої голови в Європі, а руками обнімати по меншій мірі всю Слов'янщину»⁵.

Налагоджувати цей взаємозв'язок М. Драгоманов пропонував шляхом проведення конструктивної регіональної політики у Східній Європі на засадах втілення у життя прав нації на самовизначення. Він закликав активно діяти на інтелектуальній і політичній сцені Європи та розробляти концепції української політики у регіональному європейському контексті. На його переконання, «український проект» як органічний компонент майбутнього політичного устрою Європи варто репрезентувати лише через полагодження українських національних прагнень із подібними ж устремліннями східноєвропейських народів. При цьому М. Драгоманов слушно акцентував увагу на необхідності формування сприятливого зовнішньополітичного оточення для майбутньої вільної України. «Українські думки про волю свого люду можуть здійснитися тільки при волі всього Сходу Європи од Австрії до Сибіру. Метою розумної української праці має бути не саме тільки українство, а й спільна праця всіх людей, праця до Восточно-Європейського народоправства»⁶.

⁴ Михайло Драгоманов: автожиттєпис. К., 2009. С. 7.

⁵ Драгоманов, М.П. Шевченко, українофіли і соціалізм // Вибране... мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні. К., 1991. С. 404.

⁶ Драгоманов, М.П. Українські громадівці перед польським соціалізмом і польським патріотизмом // Вибрані твори: збірка політичних творів з примітками. Прага–Нью-Йорк, 1937. Т. 1. С. 217.

М. Драгоманов доклав значних зусиль до окреслення орієнтирів геополітичної та культурної ідентичності українців, що базувалася на визначенні свого місця серед інших націй і держав. Його суспільно-політичні погляди спиралися на європейську культурну основу, що дозволило С. Єфремову афористично назвати його першим українським аташе при «дворі європейської культури». Європеїзм був наріжним каменем у світосприйнятті М. Драгоманова і як історика і як політичного діяча. Акцентуючи увагу на формуванні зовнішньополітичних пріоритетів національної політики як у регіональному, так і в загальноєвропейському вимірі, він наполягав на утвердженні цінностей взаємодії та діалогу з представниками європейської та світової спільноти. І сьогодні, в процесі конструювання сучасної європейської ідентичності, не втрачають актуальності його роздуми щодо вироблення та утвердження цивілізаційних векторів розвитку України.

Першочерговим кроком на шляху «повернення» України до європейської цивілізації М. Драгоманов вважав здобуття політичної свободи та єдності українських етнічних територій. Складений ним план внутрішньо- і зовнішньополітичних дій українського національного руху був спрямований на об'єднання усіх українських земель у єдиному політичному організмі. Найважливіше завдання українства М. Драгоманов вбачав у тому, щоб «поставити український рух на ґрунт європейський ідейно і географічно». Засобом розв'язання цього завдання було забезпечення наукового і культурного поступу, творення власної інтелігенції, україномовне просвітництво. Зasadниче гасло М. Драгоманова – «в культурі – раціоналізм, у політиці – федералізм, у соціальних справах – демократизм». Проте задекларований раціоналізм позначався суттєвими внутрішніми обмеженнями, пов'язаними із акцентуванням уваги на антропологічних детермінантах. Втім, за будь-яких умов, головною політичною настановою українства М. Драгоманов вважав усвідомлення національної єдності українців, поділених між різними державними утвореннями.

Як демократа, прекрасно обізнаного із практикою співжиття націй у цивілізованих суспільствах держав Європи, М. Драгоманова глибоко обурювала російська «механічна теорія державного і національного централізму, згідно з якою потрібно всюди знищувати сепаратизм, все порівнювати, все русити», переважно силами чиновництва і адміністрації, при повному недовір'ї до місцевих сил і населення. Доводячи необхідність визнання Росією автономних прав окраїн, які «не бажають бути об'єктом для експериментів «перерусіння, дорусіння і обрусіння», М. Драгоманов вважав, що від такого визнання виграє і сама Росія, яка нерозумною політикою централізації приречена себе на сізифову працю, перетворилася на «якийсь безкінечний лабіринт або швидше заморожений ліс, сповнений ознаками інтриги, крамоли, сепаратизму». І моральні, і економічні інтереси центру Росії, зазначав М. Драгоманов, якнайтісніше пов'язані з долею її окраїн, а частково і з долею закордонних придунайських і прикарпатських земель. Якщо питання про децентралізацію і самоуправління обшин і областей стає насущним питанням для невеликих, порівняно з Росією,

європейських держав, то тим паче воно є насущним для Росії. «Побільше простору і світла всередині країни, як і на краях», необхідність особливої уваги до справ Західного краю – такою є спрямованість статті М. Драгоманова «Восточная политика Германии и обрусение», вміщеної на сторінках «Вестника Европы» у 1872 році.

На думку М. Драгоманова, централізація є головним ворогом справжньої політичної свободи. Серйозно про політичну свободу можна говорити лише в таких країнах як федеративна Швейцарія, Англія з її системою станових і корпоративних привілеїв, муніципальна Бельгія, колишня федеративна республіка Голландія та скандинавські держави, тобто країни, де система державної централізації ніколи не мала великої сили⁷. Тому варто «намагатись підірвати принципи влади і централізації, і в практиці, і в теорії та ґрунтувати всі свої плани й дії на децентралізації та федералізації»⁸. Лише за таких умов можливо вирішення соціальних протиріч та наближення до соціальної справедливості в суспільно-державному житті.

Взірцем федеративного ладу М. Драгоманов вважав Швейцарію, державні порядки якої «odrіжняються од порядків у більшості держав нашої частини світу» та навіть популяризував швейцарську модель у брошурах для простого народу. Найбільш приваблювало М. Драгоманова те, що у Швейцарії «нема ні царя, ні короля, ні інших дідичних володарів, а є тільки начальники, котрих народ вибирає собі чи просто, чи через своїх виборців на два-три роки. Така держава зветься римським словом республіка, цебто річ або справа суспільна, публічна. До того ж у Швейцарії не тільки головний уряд на всю державу вибірний, а й крайові уряди також вибирає народ у кожній країні, а не насилаються вони згори, од спільного державного уряду». Саме тому, на думку М. Драгоманова, Швейцарія є спілкою або федерацією країн, федеральною республікою. У листуванні з І. Франком він чітко визначив пріоритети, які варто запозичити зі швейцарського досвіду: адміністративний устрій, доступність освіти та суду⁹. «Не вірю в ніякі інші держави, окрім Швейцарії та Англії», зазначив вчений у листі до М. Павлика¹⁰.

У праці «Швейцарська спілка» М. Драгоманов детально розглядає «державні порядки», які сформувалися у швейцарській спілці. Внаслідок того, зазначає вчений, що швейцарські закони гарантують кожній людині особисті права та можливості брати участь у вирішенні державних справ, ці справи «рішаються не спілковим урядом, а кантональним. Кантональні уряди порядкують поліцією,

⁷ Драгоманов, М.П. Великорусский интернационализм и польско-украинский вопрос. Казань, 1906. С. 63-64.

⁸ Драгоманов, М.П. «Народная Воля» о централизации революционной борьбы в России // Политические сочинения. Т. 2. М., 1908. С. 401-402.

⁹ Лисяк-Рудницький, І. Драгоманов як політичний теоретик // Історичні есе. Т. 1. К., 1994. С. 303

¹⁰ Драгоманов, М. Лист до М. Павлика // Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895). Т. 3. Чернівці, 1910. С. 382.

звичайним судом, школою. Федеральний уряд порядкує тими справами, що спільні всім кантонам, як військо, мита, залізниці, пошти». Федеральний уряд складається з трьох рад: народної ради, ради держав і федеральної ради. «Перші дві разом складають збір федеральний, котрий робить у своїй спілці те, що велика рада в кожному кантоні, а рада федеральна урядує в спілці, як рада державна в кантонах». Така система упорядкування Швейцарії, зазначає М. Драгоманов, створена саме для того, щоб дати можливість народу змінювати вже ухвалені рішення на кантональному чи федеральному рівнях¹¹. «Бачучи, що в Європі йде, навіть під політичною централізацією і при зростанні міжнародної економічної солідарності, рух до адміністративної автономії громад і провінцій, ми можемо сподіватись, що всі держави колись наблизяться до швейцарського типу, причому зростання освіти та ініціативи чорноробських класів буде впроваджувати у державі цього типу все більше і більше соціальної справедливості»¹².

Позитивно ставився М. Драгоманов до закріплення у Конституції Швейцарії 1848 року засадничих принципів суспільного розвитку, в першу чергу особистих прав: рівності перед законом, свободи від арешту без вироку суду, свободи совісті, слова, зборів, друку товариств. Також він наголошував на важливості децентралізації державного устрою, загального виборчого права, наявності в деяких кантонах прямої демократії (ухвалення кадрових та законодавчих рішень на рівні кантону шляхом зборів народу всієї громади), двопалатного федерального парламенту, використання референдуму і народної ініціативи. Акцентує увагу М. Драгоманов на відсутності постійного війська, яке компенсується створенням народного ополчення («оружного народу») та стабільній увазі швейцарського уряду до розвитку освіти. Викликає у нього захват закріплення прогресивних (на той час) соціально-економічних норм в законодавстві і заклики до інших європейських урядів щодо регулювання цієї сфери суспільних відносин міжнародними правовими актами. Особливо це стосувалося введення обов'язкової середньої освіти, догляду за роботою дітей на фабриках і обмеження такої роботи, закликів до урядів інших держав обмежити робочий час не тільки для дітей і жінок, але й для чоловіків¹³.

М. Драгоманов чітко визначив три фактори, які обумовлювали запровадження у Російській імперії швейцарської форми державності: економічний, політико-правовий та національно-культурний. Економічний фактор уведення широкого самоврядування полягав у можливості громад впливати на господарські питання і вирішувати проблему соціального забезпечення. Це б сприяло прийняттю прогресивних соціально-економічних перетворень, оскільки тиснути на владу на місцях було б легше, ніж на центральний уряд. Політико-правовий

¹¹ Драгоманов, М.П. Швейцарська спілка. К., 1907. С. 1-16.

¹² Драгоманов М.П. Царство божие внутри нас Л. Толстого. К., 1907. С. 14-15.

¹³ Белов, Д.М., Марцеляк, М.О. Прогресивістський конституціоналізм Михайла Драгоманова // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. 2022. Вип. 74. Ч. 1. С. 59-68.

фактор полягав у тому, що державний устрій заснований на принципі субсидіарності забезпечував розвиток громадянського суспільства, формував навички самоорганізації населення, властивого українцям ще з часів церковних братств та козацтва. Національно-культурний фактор обумовлювався прикладом Швейцарії як чи не єдиною країною тогочасної Європи з найвищим рівнем мовної свободи, де вільно уживалися носії відразу чотирьох мов¹⁴.

Майбутня держава уявлялася М. Драгоманову у вигляді федерації вільних громад, які б об'єднували людей на підставі спільних територій та господарської діяльності. Федералізм для нього це і засіб партійно-політичної організації, й етнополітичний принцип вирішення міжнародних суперечностей, і сукупність методів місцевого самоуправління, і конкретний варіант загальнодержавного політичного режиму, і модель міжнародних відносин взагалі. Вчений постійно робив наголос на тому, що організація місцевого самоврядування на українських землях невіддільна від ідеї організації державного життя на засадах федерації. «Українським громадам корисніше тепер же починати добиватись якнайбільшої своєї волі, ніж пориватись здобути для України більше чи менше централізовані особні державні порядки». Найважливішою проблемою, яка потребувала негайного теоретичного та практичного вирішення, М. Драгоманов вбачав подолання державної централізації й «чиновницької сваволі» у Російській імперії. «Усяке вменшення чиновницької сваволі у Росії мусить полегшити людям кожної породи, країни, громади спосіб умовитись і впорядкуватись проміж себе й підкопа ту державну централізацію, котра не дає жити нашій Україні»¹⁵.

Багато уваги приділяв він доведенню важливості впорядкування культурно-національних відносин, які є найбільш чутливими для більшості людей. Українцям, зазначав М. Драгоманов, доцільно гуртуватися з представниками національних меншин Росії та Австрії, адже коли «українське громадянство вкорениться на своїй землі й зчепиться з сусідніми демократичними і федеральними гуртами, то воно потроху втягнеться у широку спілку демократій людей менших і недержавних порід, таких як наприклад західні слов'яни, волохи, провансали, каталонці, бретонці, фламандці, ірландці»¹⁶. Налагодження та підтримання культурно-національного діалогу з представниками інших народів розглядалося М. Драгомановим як засіб інтеграції українства до європейського культурного простору. В такому контексті федералізм трактувався ним як фактор визнання автономних прав політичних, соціальних та національних груп та вирішення питання політичної свободи.

Федералізм приваблював М. Драгоманова саме тому, що його можливості як форми державного устрою були перевірені і підтверджені міжнародною політичною практикою, до якої він був схильний звертатися у дослідженні

¹⁴ Драгоманов, М.П. Чудацькі думки про українську національну справу // Вибране. С. 498.

¹⁵ Драгоманов, М.П. Передне слово до «Громади» 1878 р. // Вибране. С. 300, 321.

¹⁶ Там само. С. 322.

закономірностей політичного життя різних народів і держав. Автономія політична і національна можлива і без «державної відрубності»¹⁷, але український «громадський чоловік», з того часу, як він стане власне українським, не може не стати чоловіком «дуже широких» думок федеральних, навіть інтернаціональних. Українська ідея федералізму – не лише та «найрозумніша з усього, що вигадало українолюбство», але в існуючих умовах – і найбільш доцільна для втілення¹⁸.

Основоположною тезою у концепції федералізму М. Драгоманова була ідея національної та адміністративної децентралізації з акцентуванням провідної ролі земств у цьому процесі. Через автономію земств, на його думку, могла б проявитися і автономія національна. «Ми маємо резон дивитись на земства як на наші симпатичні національні порядки, з котрих мусить вийти ліпша доля нашої нації. Українські автономісти роблять найрозумніше, коли рішуче зв'яжуть долю свою з долею земств на Україні. Треба тільки поставити таку практику на ґрунт ясної і широкої теорії»¹⁹. Саме у запровадженні системи земств в Російській імперії, вчений бачив появу простору для справжнього місцевого самоврядування та вибудовував перспективи реформування держави на федеративних основах.

Революційні шляхи досягнення суспільних ідеалів М. Драгоманов не поділяв, зазначаючи, що будь-яка революція має головним чином політичний характер, вона хоча і змінює політичні форми панування, але не має сили створити новий лад суспільного життя. Національний фактор у його баченні – це контур, спосіб висловлення, комунікації та артикуляції проблем, тому закладати його в основу державного будівництва немає потреби. Пріоритет має бути за «обласними автономіями», адже «огляд історії і теперішньої практики європейських народів показує, що автономія політична і національна можлива й без державної відрубності. От через те і я, не бачачи ґрунту для державного сепаратизму українського, бачу повну можливість політичної і національної автономії української на ґрунті земської автономії»²⁰. Тому головний акцент М. Драгоманов робить на боротьбу за демократію і федералізацію Російської та Австро-Угорської імперій у такий спосіб, щоб українство могло в них «вільно розвиватися».

Реалізацією реформування Російської держави на федералістських засадах стала конституційна програма для українського товариства «Вольный Союз – Вільна Спілка», яка являла собою нарис конституційного оновлення імперії на засадах демократизму, федералізму та політичного лібералізму. В історіографії цей проект вважається першим модерним конституційним проектом у межах

¹⁷ Драгоманов, М.П. Листи на Наддніпрянську Україну // Б. Грінченко–М. Драгоманов. *Діалоги про українську національну справу*. К., 1994. С. 196.

¹⁸ Драгоманов, М.П. Чудацькі думки про українську національну справу // *Вибране*. С. 540.

¹⁹ Там само. С. 546.

²⁰ Драгоманов, М.П. Листи на Наддніпрянську Україну // *Літературно-публіцистичні праці*. У 2 т. Т. 1. Київ: Наукова думка, 1970. С. 472.

Російської імперії²¹. Змістовне наповнення проекту відповідало основам федеративного устрою США та Швейцарії. Головним завданням «Вільної Спільки», у баченні М. Драгоманова, була робота для перетворення Російської держави «на засадах політичної свободи». Серед засадничих детермінантів на першому місці репрезентувалися права людини і громадянина, а на другому – місцеве самоврядування і політична свобода – як засоби повернення української нації у сім'ю «націй культурних». Самоврядування планувалося здійснювати на двох рівнях: місцевому (общинному, волосному, повітовому, обласному) та державному. Самоврядування мало бути представлено сходами або ж вибраними зборами, перед якими зобов'язані відповідати всі службові особи, крім суддів, бо їх становище визначалося окремо. У селах громадськими справами мав завідувати схід та вибрана ним управа на чолі із старшиною. У містах (містечках), волостях, повітах та областях для завідування громадськими справами запроваджувалися думи, обрані на підставі відповідних законів, а також управи, обрані зазначеними думами.

До функцій громад, волосних і повітових установ належало керування у своїх округах справами місцевого громадського господарства (господарське майно, ринки, ярмарки), благоустрою (шляхи сполучення, громадські будівлі, пошти), соціального захисту, охорони здоров'я, а також початкової та середньої освіти. До повноважень обласних дум і визначених ними управ та інших органів мало належати: завідування справами місцевого громадського господарства, благоустрою і соціального захисту, нагляд за всією економічною діяльністю. У їх компетенції перебувало здійснення заходів спрямованих на збереження природних багатств області і їх правильне використання, а також забезпечення і примноження загального багатства населення області; нагляд за публічним навчанням в області і завідування школами середніми, які утримуються за обласний кошт, а також школами вищими і науковими закладами (академіями).

Принципово важливим для М. Драгоманова стало розмежування функцій загальнодержавних установ і органів місцевого самоврядування. Для того, щоб місцеве самоврядування було справжнім, у проекті передбачено певні запобіжники у повноваженнях представників держави (міністрів і намісників): їм дозволено призупиняти лише такі постанови і дії органів місцевого самоврядування, «які суперечать основним законам і загальним інтересам державної спільки і щоб суперечність, яка таким чином виникла, вирішувалася Сенатом (вищим судом) із відповідальністю державного урядовця за наслідки проведеної ним зупинки». Органам місцевого самоврядування відводилася визначальна роль у випадку зазіхання на основи державного ладу з боку будь-яких політичних сил. За таких умов обласні думи мали виступати у ролі реальних запобіжників розповсюдження конфлікту. «У разі незаконного захоплення державної влади з будь-чєї сторони, повинні збиратися за власною ініціативою обласні

²¹ Андрусак, Т. Михайло Драгоманов та його конституційний проект // Драгоманівський збірник «Вільна спілка» та сучасний український конституціоналізм. Львів, 1996. С. 73-78.

думи, які і ухвалють заходи щодо відновлення законного порядку. У такому випадку війська, що розташовані в областях, повинні підпорядковуватися обласним думам»²².

Саме тому, що М. Драгоманов вважав федерацію «закономірним етапом» та засобом «розплутування» складного клубка регіональних проблем, він і запропонував конкретний план політичної і адміністративної реформи в Росії на засадах автономії земських одиниць. Програма «Вольного Союзу – Вільної Спільки» передбачала поділ Росії на краї за швейцарським зразком. На підросійській Україні планувалося утворити Київський, Одеський, Харківський краї; крім того, частина українських земель (Полісся і Волинь) мала увійти разом з білоруськими землями до Поліської області. Федералізм для України, вважав М. Драгоманов, є природним, оскільки автономними краями і народоправними городами, у хоч і наївному, але все-таки федеративному союзі жили їхні предки – руси. «Хай же тепер українці візьмуть на себе місію служити опорою усьому автономному, усьому народному серед різних народів і країв у Росії»²³.

Терміни «федерація», «федералістичні зв'язки», «федералізм» М. Драгоманов використовував для позначення різноманітних форм сполучення між державами, а також між громадськими і територіальними об'єднаннями, що не мають державного характеру. У першому випуску збірника «Громада» він робив акцент на федеративних взаєминах між громадами як на засадничому чиннику формування ідеального устрою. Але з часом він відійшов від суто громадівської трактовки федерації та утверджував її потенціал крізь призму обласництва, автономізму і децентралізації. Його ідеалом була федеративна демократична республіка, вибудована на принципі децентралізації з широким місцевим самоврядуванням – «основою для руху до соціальної справедливості». Характерно, що, з точки зору М. Драгоманова, власне компонент «федерації» не був обов'язковим для «федералізму». Принципи федералізму спрацьовували у нього на рівні земської, національної і, нарешті, національно-територіальної автономії.

Федералізм М. Драгоманова підпорядкований основному світоглядному принципу вченого – прагненню до визволення, вільного розвитку людини, будь-якої, навіть найменшої людської спільноти й нації як такої. У передньому слові до «Громади» він наголошує: «І громада мусить бути спількою вільних осіб. От дійти до того, щоб спільки людські, великі і малі, склались із вільних людей, котрі по волі посходились для спільної праці й помочі у вільні товариства, – це й есть та ціль. Ціль та зветься безначальство. Своя воля кожному й вільне громадянство й товариство людей і товариств». Конкретизуючи своє бачення політичної свободи, М. Драгоманов зазначає, що «справді вільними можуть бути тільки маленькі держави, або, ліпше сказати, громади, товариства. Справді

²² Драгоманов, М.П. Вольный Союз – Вільна Спілька. Опыт украинской политико-социальной программы. Свод и объяснения. Женева, 1884.

²³ Драгоманов, М.П. Література російська, великоруська, українська і галицька // Літературно-публіцистичні праці. У 2 т. Т. 1. С. 213-214.

вільною спілкою може бути тільки спілка товариств»²⁴. І. Лисяк-Рудницький вважає, що федералістична ідея М. Драгоманова стала підґрунтям всієї програми майбутнього розвитку України та Східної Європи, адже засадничим чинником було переконання М. Драгоманова у тому, що «волю українській нації забезпечить або федералізація існуючих імперій, Росії та Австро-Угорщини, або, що менш вірогідно, утворення самостійної української республіки, організованої як федерація автономних громад та областей»²⁵.

Не лише мета М. Драгоманова, а й засоби її реалізації були децентралізаційними та федеративними: він акцентував увагу на необхідності регіональних революційних організацій, що координуватимуть свою діяльність на добровільних засадах та ефективності діяльності установчих зборів в областях на протигагу Земському Собору. І. Лисяк-Рудницький зазначає, що драгоманівська федералізація ґрунтувалася на врахуванні етнічних, економічних та географічних чинників і не була «звичною адміністративною децентралізацією, а скоріше розподілом суверенітету між федеральною спілкою й областями». Згідно з означеною концепцією, області мали б право укласти між собою угоди, і, в разі узурпації влади на федеральному рівні, вся влада на місцях автоматично перейшла б до рук обласних урядів. І. Лисяк-Рудницький переконаний, що «події 1918 року на території колишньої Російської імперії відбувалися майже так, як уявляв собі М. Драгоманов. Після більшовицького перевороту всю владу перебрати до своїх рук різні регіональні уряди, які вважали себе автономними, але в складі демократичної Росії»²⁶.

М. Драгоманов одним з перших в Росії поставив проблему співвідношення інтересів центру і регіонів на науковий ґрунт. Почавши у 1908 р. видання «Политических сочинений», упорядники першого тому М. Гревс та Б. Кістяківський дали йому підзаголовок «Центр і окраїни». Дійсно, всі статті цього тому підпорядковані ідеї згубності жорсткого централізму, яка перекреслює саме поняття політичної свободи. М. Драгоманову були неприйнятні прагнення «чистих українських сепаратистів, котрі абсолютно нічого не роблять 10 років і ждуть, що якийсь аллах заведе їм Україну самостійну». У листі до одного з редакторів галицької «Правди» В. Навроцького він писав, що «нам політика і опозиція не дуже-то й до лица, бо нам треба елементарні речі поробити. Україні ще належить пізнати саму себе»²⁷.

Децентралізація у візії М. Драгоманова – необхідна й історично неминуча, адже централізація послаблює суспільні сили, зменшує ініціативу, ізолює сусідні громади, примушуючи їх керуватися вказівками з далекого центру. Централізація не відповідає потребам народного життя, не враховує особливості соціально-

²⁴ Драгоманов, М.П. Переднє слово до «Громади» 1878 р. // Вибране. С. 276-295.

²⁵ Лисяк-Рудницький, І. Михайло Драгоманов і проблема українсько-єврейських взаємин // Історичні есе. В 2 т. Т. 1. С. 379.

²⁶ Лисяк-Рудницький, І. Драгоманов як політичний теоретик // Історичні есе. В 2 т. Т. 1. С. 338.

²⁷ Драгоманов, М.П. Вибрані листи // Літературно-публіцистичні праці. У 2 т. Т. 2. К., 1970. С. 461-462.

економічного і культурного розвитку її територій, особливо якщо останні мають населення, відмінне за своїм національним складом від «державної нації». Централізації властиве прагнення підводити всю різноманітність під один шаблон, викликати розлад між силами, що без цього діяли б в одному напрямі²⁸. Відповідно, сутність питання про централізацію і бюрократизм, децентралізацію і самоврядування, не в тому, де перебуває центр, які й скільки районів йому підпорядковано, а в тому, наскільки широкі права місцевого самоврядування та яка його самостійність по відношенню до центрального адміністративного апарату.

М. Драгоманов був чітко переконаний у тому, що децентралізація – це обов'язковий етап у розвитку політичного суспільства, позначений змаганням принципів автономізму і централізму, що обумовлює перехід до «ери федералізму». У Росії, на його думку, період бюрократичної централізації та імперської політики придушення поневолених національностей, нівеляції особливостей життя «околиць» повинен змінитися саме «ерою федералізму», яка дозволить виконати ті історичні завдання, які вже реалізовані у Західній Європі. Цей «період мусить скінчитись і перейти в другий – період державного уряду громадського й народного»²⁹.

Децентралізація, на думку М. Драгоманова, припускає делегування на місця компетенції центральних органів, крім тих питань, що мають вихід на зовнішньополітичну діяльність, або на проміжні органи між центром і найнижчою територіально-адміністративною одиницею, тобто на рівень області. В його концепції федерації роль центру номінальна. Самоврядні обласні об'єднання становлять одну федеративну державу, а не центр, що стоїть над ними. Існування держави можливе лише за умови, якщо вона «виражає» загальну інтегровану волю всіх суб'єктів союзу, тобто волю, що визначається потребами всього громадянського суспільства, в основі якого – права громади.

Без політичної децентралізації, твердив М. Драгоманов, неможливі ні автономія, ні самоврядування, бо в централізованих державах «не може бути ні правильної розверстки питань на місцеві і загальні, ні належної політичної школи в голосуванні по справах місцевих»³⁰. Поняття децентралізації трактувалося ним ширше, ніж поняття самоуправління, оскільки децентралізація припускає не тільки встановлення місцевої автономії, а й посилення влади місцевих органів і певною мірою незалежності їхніх адміністративних дій. Політичну децентралізацію М. Драгоманов пов'язував із «правом місць» вирішувати самостійно питання законодавства, суду, управління, культури. Симптоматично, що в

²⁸ Драгоманов, М.П. «Народная Воля» о централизации революционной борьбы в России // Политические сочинения. Т. 2. С. 403

²⁹ Драгоманов, М.П. Соняшний промінь: повість Василя Чайченка // Літературно-публіцистичні праці. У 2 т. Т. 2. С. 389-390.

³⁰ Громада. Українська збірка, впорядкована Михайлом Драгомановим. Женева, 1878. № 2. С. 579.

такому концептуальному вимірі проблема децентралізації почала осмислюватися значно пізніше, лише на початку ХХ століття.

Цікавила вченого і генеза ідеї децентралізації, багато уваги він приділяв становленню і розвитку «вільних порядків» та практик самоуправління як характерних елементів федералістичних відносин. Простежуючи розвиток «вільних порядків» у середньовічній Європі, М. Драгоманов стверджував, що «державна вільність – ростина дуже ніжна», її прагнення зароджуються за певних історичних обставин на ґрунті «потреби загальнолюдської». Проте досягається лише при «особливо сприятних обставинах». Вона не встигла вирости на Сході, не втрималась ні у «класичному світі», ні у більшій частині середньовічної італійської республіки, ні у більшій частині нових європейських держав, а розвивалась лише у Англії, Швейцарії і Нідерландах³¹. Досліджуючи генезу ідеї державної централізації М. Драгоманов робить висновок про те, що національні автономістичні потяги виникали саме на ґрунті національного централізму.

Демократична децентралізація, у ваченні М. Драгоманова, передбачала встановлення місцевої автономії та самоврядування. Розрізняючи демократичну децентралізацію на засадах самоврядування та деконцентрацію влади (систему намісництв), вчений наголошував на тому що вона є підґрунтям для федералізації, в котрій місцеві власті в особі «громад» беруть участь в утворенні суверенітету союзної держави. Особливого значення він надавав самоврядуванню громад («вольності в громадському устрої»), в якому вбачав форму, що сприяє економічному і культурному поступу³². Без децентралізації «поступ людських зносин» є неможливим, саме вона надає імпульсу для культурного, освітнього та літературного розвою, розширює громадську й особисту свободу³³.

М. Драгоманов був першим, хто у політичній думці Росії та України поставив питання про місцеве самоврядування, вкладаючи в нього декларацію самостійності «місць» щодо «центру». Розмежовуючи повноваження між центральною владою і місцевим самоврядуванням, він зазначав, що самоврядування на місцях може бути дієвим лише тоді, коли центральна влада блокуватиме тільки такі постанови і дії місцевих органів, які «не упорядковані з основними законами і загальними інтересами державного союзу». Розв'язання таких суперечок має бути справою вищого суду з «відповідальністю державного чиновника за наслідки». Повітові і обласні думи наділялися правом ставити питання про неузгодженість постанов центральної влади – Державної і Союзної дум – з основними законами держави і виносити їх на рішення вищого суду, на загальні збори його департаментів.

³¹ Драгоманов, М.П. Старі хартії вільності. Історичні нариси. К., 1907. С. 45-46.

³² Драгоманов, М.П. Конституция и народ // Политические сочинения. Т. 2. С. 653-657

³³ Шевченко, А., Ясь, О. Поступ як світоглядна максима: Європейська подорож 1870–1873 рр. в інтелектуальній біографії М. Драгоманова // Український історичний журнал. 2025. № 4. С. 141-164.

Варто розуміти, що федералізм у трактуванні М. Драгоманова виступає не стільки формою територіального устрою, скільки стратегією налагодження взаємозв'язку суб'єктів політичної дії (індивідів, їх об'єднань, держави, міжнародних союзів), сутність якого полягає в їх рівноправності. Лише рівноправні суб'єкти політичної взаємодії можуть так узгоджувати свої інтереси, щоб не порушувати прав і свобод один одного та уникати насильства. Ця стратегія федералізму була заснована на індивідуалізмі, на визнанні автономної особистості, права якої так само невід'ємні, як і право окремої громади на вільний розвиток. Відповідно, федералізм був викликаний життєвою необхідністю справедливого вирішення національного питання та мав інтегральний характер, що передбачав рівність і суверенність народів, їх право на вільне самовизначення.

Отже, декларуючи головні цілі «Вільної Спілки» (права людини, самоуправління та політична свобода), М. Драгоманов фактично наполягав на перебуванні Російської імперії, в основу якої закладалися ідеї громадянського рівноправ'я, принципи правової держави та надання регіонам суверенітету. Обстоюючи пріоритетність розвитку самоврядування як запоруки соціальної справедливості, він постійно наголошував на активізації ролі земської автономії. Саме через неї могла стати реальністю автономія національна, сутність якої полягала у можливості реалізації «своєї волі». «Я завше був і єсть прихильником автономії українців в формі автономії земської і громад, повітів і країн, в котрій, як я змагався показувати десяток разів, найліпше може виявитись і автономія національна», наголошував М. Драгоманов³⁴.

Федералістські концепції М. Драгоманова були високо оцінені М. Вебером. Ідею обласного самоврядування він вважав реалістичною і продуктивною, такою, що відповідала економічним та етнографічним умовам Росії. Викладена у праці М. Драгоманова «Історична Польща та великоросійська демократія» федералістична програма зацікавила М. Вебера своєю орієнтацією на компромісне врегулювання потенційно вибухової проблеми. Силу драгоманівської програми М. Вебер бачив у комбінації ідеалів економічних з національними у пошуках найдемократичніших засобів вирішення національного питання в мультиетнічній Європі³⁵.

Драгоманівський федералізм – це уявлення про майбутнє суспільство соціальної рівності, вільну федерацію вільних громад, основні детермінанти своєрідного «громадівського соціалізму». «Передне слово до “Громади” 1878 р.» подає характерну для утопічного соціалізму картину вільної спілки вільних людей, що працюють на спільній землі. Громади у цьому суспільстві соціальної рівності об'єднуються у спілку громад, останні – в спілку спілок. Однак уявлення про конкретні шляхи переходу до федерації громад у М. Драгоманова подекуди

³⁴ Драгоманов, М.П. Листи на Наддніпрянську Україну // Літературно-публіцистичні праці. У 2 т. Т. 1. С. 471.

³⁵ Weber, M. Zur Lage der Bürgerliche Demokratie in Russland // Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik. 1906. Bd. XXII. Hf. 1. S. 267.

розмиті: «Для нас українців, стати одвертими федералістами, розпрощатися з всеросійською казенщиною і центрами, значить вернутись просто до своїх мужицьких хат і громад, стати вільними, й народовцями, й слав'янами, й космополітами, – й підняти війну за мужицькі хати й громади проти царства, попівства, панства, купецтва». Розуміючи, що «в кожного народу відбуваються коливання в устремлінні до прогресу», М. Драгоманов все ж залишався непохитним у своїх переконаннях, що федеративно-демократичний рух є «синтез миру і прогресу», не експеримент, а висновок історії³⁶.

На жаль, непохитність та непоступливість – ці дві якості були притаманні М. Драгоманову протягом усього життя. Його колосальна працездатність та енциклопедичні знання поєднувалися із гострим і різким «словом» та невизнанням своїх помилок, навіть перед самим собою. Втім, незважаючи на карколомні повороти долі, свій хрест по життю М. Драгоманов ніс мужньо, постійно наголошуючи, що всесвітня історія – це невпинний громадівський поступ, у ході якого реалізуються великі ідеї свободи нації.

Осмилення впливу інтелектуального середовища на процеси формування суспільно-політичної думки в Україні у другій половині XIX – на початку XX століття є одним із трендових напрямів української соціогуманітаристики. Увага зазвичай фокусується на співвідношенні наукової і позанаукової складових у процесі націєстановлення, виробленні адекватних механізмів реагування на геополітичні виклики часу, засобах мінімізації імперського тиску шляхом впровадження у суспільну свідомість ідей європейського поступу. Прискіплива увага науковців концентрується на осмиленні історичних та соціокультурних практик «зламу тисячоліть», коли українське суспільство знаходилося у стані болісних пошуків нової стратегії цивілізаційного розвитку, нових світоглядних і соціокультурних парадигм. У сьогоденнішніх реаліях «цивілізаційного зламу» ці проблеми знову суттєво актуалізуються в контексті опору реінкарнації імперських ідей та конструювання стратегій виборювання українцями найдорожчих цінностей – непорушності кордонів, свободи та гідності, права «жити по своїй волі на своїй землі».

Структурні шоки в геополітичній та безпековій архітектоніці східноєвропейського простору гостро поляризують соціотрансформаційні та регіонально-інтеграційні процеси на цій території. Жодна держава сьогодні не може захищати національні інтереси без врахування складної взаємодії глобальних доцентрових і регіональних відцентрових процесів. Україна як своєрідна «географія дискурсу» нині постає у вигляді «простору між» (*space between*) на межі європейських і євразійських впливів, простору амбівалентного і антиномічного, з поділом суспільних симпатій між протилежними силами, з взаємовиключним баченням минувшини і перспектив. Україна зробила багато кроків на шляху інтеграції до європейського та світового простору, проте процес її входження в

³⁶ Драгоманов, М.П. Германство на Востоке и московщина на Западе // Политические сочинения. Т. 2. С. 511

Європу виявився не таким простим, як здавалося. Його успішність та результативність багато в чому зумовлюються тим, наскільки швидко вдасться нашому народові позбутися синдрому зневіри у власних силах та засвоїти нові пріоритети життя в європейському просторі. Курс на інтегрування до європейських структур накладає на нас серйозні обов'язки, вимагає вироблення й послідовної реалізації такої політичної стратегії, яка відповідала б європейським стандартам.

Очевидно, що сьогодні в Україні відбувається народження громадянського суспільства європейського зразка. Долаючи складні трансформаційні та безпекові виклики, Україна має що сказати світові та стати повноправним учасником формування європейської ідентичності та європейського безпекового простору. Втім, варто усвідомлювати, що інтеграція у європейський простір – це не лише приєднання до європейського регіону, а насамперед творення всередині країни сучасних інституцій, які забезпечуватимуть конкурентоздатність економіки, технологій, науково-освітніх практик. А також актуалізація та досягнення «європейськості» української ідеї, європейського підґрунтя української духовної та інтелектуальної спадщини, європеїзації філософської, політичної та історичної думки. Український народ має виразно задекларувати свій внесок у розвиток загальної європейської ідеї та зробити спробу привнесення «українськості» в ідею європейську. Для цього, в першу чергу, необхідно відчутти європейську ідею як «свою» та збагнути її глибоку закоріненість в традиції української політичної культури.

REFERENCES • СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- Andrusyak, T. (1996). Mykhaylo Drahomanov ta yoho konstytutsiynyy proekt. In *Drahomaniv's'kyi zbirnyk «Vil'na spilka» ta suchasnyy ukraïns'kyi konstytutsionalizm*. L'viv. 73-78. [in Ukrainian].
- [Андрус'як, Т. (1996). Михайло Драгоманов та його конституційний проект. *Драгоманівський збірник «Вільна спілка» та сучасний український конституціоналізм*. Львів. 73-78].
- Byelov, D.M., Martselyak, M.O. (2022). Prohresyvist-s'kyi konstytutsionalizm Mykhayla Drahomanova. In *Naukovy visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu*. Seriya Pravo. 74. 1. 59-68. [in Ukrainian].
- [Белов, Д.М., Марцеляк, М.О. (2022). Прогресивістський конституціоналізм Михайла Драгоманова. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право. Вип. 74. Ч.1. С. 59-68].
- Dragomanov, M.P. (1884). *Vol'nyy Soyuz – Vil'na Spilka. Opyt ukrainskoy politiko-sotsial'noy programy*. Svod i obyasneniya. Zheneva: Tipografiya «Gromady». 109 s. [in Russian].
- [Драгоманов, М.П. (1884). *Вольный Союз – Вільна Спілка. Опыт украинской политико-социальной программы*. Свод и объяснения. Женева: Типография «Громады». 109 с.].
- Dragomanov, M.P. (1906). *Velikorusskiy internatsionalizm i pol'sko-ukrainskiy vopros*. Kazan': Tipografiya Okruzhnogo shtaba. 135 s. [in Russian].
- [Драгоманов, М.П. (1906). *Великорусский интернационализм и польско-украинский вопрос*. Казань: Типография Окружного штаба. 135 с.].
- Dragomanov, M.P. (1908). «Narodnaya Volya» o tsentralizatsii revolyutsionnoy bor'by v Rossii. In *Politicheskiye sochineniya*. T. 2. Moskva: Tipografiya I.D. Sytina. 391-412. [in Russian].

- [Драгоманов, М.П. (1908). «Народная Воля» о централизации революционной борьбы в России. *Политические сочинения*. Т. 2. Москва: Типография И.Д. Сытина. 391-412].
- Dragomanov, M.P. (1908). Germanstvo na Vostoke i moskovshchina na Zapade. In *Politicheskiye sochineniya*. Т. 2. Moskva: Tipografiya I.D. Sytina. 491-511. [in Russian].
- [Драгоманов, М.П. (1908). Германство на Востоке и московщина на Западе. *Политические сочинения*. Т. 2. Москва: Типография И.Д. Сытина, 1908. С. 491-511].
- Dragomanov, M.P. (1908). Konstitutsiya i narod. In *Politicheskiye sochineniya*. Т. 2. Moskva: Tipografiya I.D. Sytina. 652-657. [in Russian].
- [Драгоманов, М.П. (1908). Конституция и народ. *Политические сочинения*. Т. 2. Москва: Типография И.Д. Сытина. 652-657].
- Drahomanov M.P. (1991). Chudats'ki dumky pro ukrayins'ku natsional'nu spravu. In *Vybrane*. Kyiv: Lybid'. 461-558. [in Ukrainian].
- [Драгоманов М.П. (1991). Чудацькі думки про українську національну справу. *Вибране*. Київ: Либідь. 461-558].
- Drahomanov, M. (1910). Lyst do M. Pavlyka. In *Perepyska Mykhayla Drahomanova z Mykhaylom Pavlykom* (1876–1895). Т. 3. Chernivtsi. 519 с. [in Ukrainian].
- [Драгоманов, М. (1910). Лист до М. Павлика. *Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом* (1876–1895). Т. 3. Чернівці. 519 с.].
- Drahomanov, M.P. (1907). *Shveytsars'ka spilka*. Kyiv: Vydavnytstvo «Ranok». 16 s. [in Ukrainian].
- [Драгоманов, М.П. (1907). *Швейцарська спілка*. Київ: Видавництво «Ранок». 16 с.].
- Drahomanov, M.P. (1907). *Stari khartiyi vil'nosti*. Istorychni narysy. Kyiv: Vydavnytstvo «Ranok». 84 s. [in Ukrainian].
- [Драгоманов, М.П. (1907). *Старі хартії вільності*. Історичні нариси. Київ: Видавництво «Ранок». 84 с.].
- Drahomanov, M.P. (1907). *Tsarstvo bozhye vnutry nas L.Tolstoho*. Kyiv: Vydavnytstvo «Ranok». 16 s. [in Russian].
- [Драгоманов, М.П. (1907). *Царство божие внутри нас Л.Толстого*. Київ: Видавництво «Ранок». 16 с.].
- Drahomanov, M.P. (1937). Ukrayins'ki hromadivtsi pered pol's'kym sotsializmom i pol's'kym patriotyzmom. In *Vybrani tvory: zbirka politychnykh tvoriv z prymitkami*. Praha-N'yu-York. Т. 1. 216-223. [in Ukrainian].
- [Драгоманов, М.П. (1937). Українські громадівці перед польським соціалізмом і польським патріотизмом. *Вибрані твори: збірка політичних творів з примітками*. Прага-Нью-Йорк. Т. 1. 216-223].
- Drahomanov, M.P. (1970). Literatura rosiys'ka, velykorus'ka, ukrayins'ka i halyts'ka. In *Literaturno-publitsystychni pratsi*. У 2 т. Т.1. Kyiv: Naukova dumka. 80-220. [in Ukrainian].
- [Драгоманов, М.П. (1970). Література російська, великоруська, українська і галицька. *Літературно-публіцистичні праці*. У 2 т. Т.1. Київ: Наукова думка. 80-220].
- Drahomanov, M.P. (1970). Lysty na Naddnipyrians'ku Ukrayinu. In *Literaturno-publitsystychni pratsi*. У 2 т. Т. 1. Kyiv: Naukova dumka. 428-482. [in Ukrainian].
- [Драгоманов, М.П. (1970). Листи на Наддніпрянську Україну. *Літературно-публіцистичні праці*. У 2 т. Т. 1. Київ: Наукова думка. 428-482].
- Drahomanov, M.P. (1970). Sonyashnyy promin': povist' Vasylya Chaychenka. In *Literaturno-publitsystychni pratsi*. У 2 т. Т. 2. Kyiv: Naukova dumka. 386-392. [in Ukrainian].
- [Драгоманов, М.П. (1970). Соняшний промінь: повість Василя Чайченка. *Літературно-публіцистичні праці*. У 2 т. Т. 2. Київ: Наукова думка. 386-392].

- Drahomanov, M.P. (1970). Vybrani lysty. In *Literaturno-publitsystychni pratsi*. U 2 t. T. 2. Kyiv: Naukova dumka. 445-554. [in Ukrainian].
- [Драгоманов М.П. (1970). Вибрані листи. *Літературно-публіцистичні праці*. У 2 т. Т. 2. Київ: Наукова думка. 445-554].
- Drahomanov, M.P. (1991). Perednye slovo (do «Hromady» 1878 r.) In *Vybrane*. Kyiv: Lybid. 276-326. [in Ukrainian].
- [Драгоманов, М.П. (1991). Переднє слово (до «Громади» 1878 р.). *Вибране*. Київ: Либідь. 276-326].
- Drahomanov, M.P. (1991). Shevchenko, ukrayinofily i sotsializm. In *Vybrane... mii zadum zlozhyty ocherk istoriyi tsyvilizatsiyi na Ukrayini*. Kyiv: Lybid'. 327-429. [in Ukrainian].
- [Драгоманов, М.П. (1991). Шевченко, українофіли і соціалізм. *Вибране... мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні*. Київ: Либідь. 327-429].
- Drahomanov, M.P. (1994). Lysty na Naddnipyrians'ku Ukrayinu. In *B.Hrinchenko–M.Drahomanov. Dialohy pro ukrayins'ku natsional'nu spravu*. Kyiv. 149-273. [in Ukrainian].
- [Драгоманов, М.П. (1994). Листи на Наддніпрянську Україну. *Б. Грінченко–М. Драгоманов. Діалоги про українську національну справу*. Київ. 149-273].
- Dunn, J., Wetzel, D. (1999). Fiscal decentralization in former socialist economies: progress and prospects. In *Proceeding of the ninety-second annual conference on Taxation*. 92. 242-250.
- Hromada*. (1878). Ukrayins'ka zbirka, vporядkovaná Mykhaylom Drahomanovym. Zheneva. 2. 586 s. [in Ukrainian].
- [Громада. (1878). Українська збірка, впорядкована Михайлом Драгомановим. Женева. 2. 586 с.].
- Lysyak-Rudnyts'ky, I. (1994). Drahomanov yak politychnyy teoretyk. In *Istorychni ese*. T.1. Kyiv: Osnovy. 299-347. [in Ukrainian].
- [Лисяк-Рудницький, І. (1994). Драгоманов як політичний теоретик. *Історичні есе*. Т.1. Київ: Основи. 299-347].
- Lysyak-Rudnyts'ky, I. (1994). Mykhaylo Drahomanov i problema ukrayins'ko-yevreys'kykh vzayemyn. In *Istorychni ese*. V 2 t. T. 1. Kyiv: Osnovy. 375-388. [in Ukrainian].
- [Лисяк-Рудницький, І. (1994). Михайло Драгоманов і проблема українсько-єврейських взаємин. *Історичні есе*. В 2 т. Т. 1. Київ: Основи. 375-388].
- Mykhaylo Drahomanov: avtozhyttyepys* (2009). Kyiv: Lybid'. 446 s. [in Ukrainian].
- [Михайло Драгоманов: автожиттєпис (2009). Київ: Либідь. 446 с.]
- Politychna istoriya Ukrayiny. XX stolittya*. (2002). U 6 t. T. 1. Na zlami stolit' (kinets' XIX st. – 1917 r.). Kyiv: Heneza. 424 s. [in Ukrainian].
- [Політична історія України. XX століття. (2002). У 6 т. Т. 1. На зламі століть (кінець XIX ст. – 1917 р.). Київ: Генеза. 424 с.].
- Shevchenko, A., Yas', O. (2025). Postup yak svitohlyadna maksyma: Yevropeys'ka podorozh 1870–1873 rr. v intelektual'niy biohrafii M. Drahomanova In *Ukrayins'kyi istorychny zhurnal*. 4. 141-164. [in Ukrainian].
- [Шевченко, А., Ясь, О. (2025). Поступ як світоглядна максима: Європейська подорож 1870–1873 рр. в інтелектуальній біографії М. Драгоманова // *Український історичний журнал*. № 4. С. 141-164].
- Weber, M. (1906). Zur Lage der Bürgerliche Demokratie in Russland In *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*. Bd. XXII. Hf.1. [in German].

Надійшла / Received 18/08/2025

Yaroslava Vermenych

Doctor of Historical Sciences (Dr. Hab. in History), Professor,
Corresponding Member of the NAS of Ukraine,
Head of the Department Historical Regional Studies,
Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine (Kyiv, Ukraine)
verrosla@gmail.com <https://orcid.org/0000-0002-4445-9492>

M. DRAHOMANOV'S DECENTRALIZATION IDEAS IN THE CONTEXT OF UKRAINE'S EUROPEAN INTEGRATION ADVANCEMENT

The article attempts to reinterpret M. Drahomanov's concepts of decentralization and local self-government within the context of realizing the ideas of Ukraine's European advancement. The methodology is based on the application of the principle of anthropocentrism, which represents the human being as the main actor in the socio-political process and focuses on understanding their social status and civic identity. The main results involve actualizing the «European nature» of the Ukrainian idea and the European foundation of the Ukrainian spiritual and intellectual heritage, as well as the Europeanization of philosophical, political, and historical thought formed and developed in the 19th century under the influence of M. Drahomanov's humanistic views. The fundamental provisions of the concepts of decentralization and federalization, which M. Drahomanov considered priorities for building a just society where self-government and freedom at the local level are dominant principles, are analyzed. The conclusions demonstrate that M. Drahomanov's geopolitical concept is a unique phenomenon for its time, combining diverse trends in Ukraine's European integration progress. The theory of socio-political transformations was based on justifying Ukraine's European geopolitical choice in the context of the balanced development of national policy in Western and Eastern Europe. The public administration system was built on European principles of decentralization and local self-government, borrowed from the Swiss experience. The scale and level of conceptualization of the decentralization problem allowed the scientist not only to fit this phenomenon into the context of the era but also to reveal the state-building, social, and political essence of self-government principles as factors of political freedom and Ukraine's European progress.

Key words: M. Drahomanov, geopolitical identity, federalism, Europeanism, decentralization, local self-government.